

Румянцев В'ячеслав Олексійович,
*доктор юридичних наук, професор,
Національний університет
«Юридична академія імені Ярослава Мудрого»*

**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ РЯБОШАПКА Л., ГРАБОВСЬКОЇ Г. НА ТЕМУ
«КОНСТИТУЦІЙНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ПРО ОСВІТУ В УКРАЇНІ:
РЕТРОСПЕКТИВА ТА ПЕРСПЕКТИВА. 1917-2011»**

28.09.2012 р.

В українській державі система якісної освіти виконує низку взаємопов'язаних функцій. Зокрема, вона має слугувати утвердженню духовних цінностей, ідентичності українців, національних меншин і корінних народів, ефективному забезпеченню незалежності держави, бути необхідною передумовою активізації процесів дієвих демократичних перетворень у політико-правовій сфері. Відтак постійна увага гуманітарних наук, у тому числі юридичної, до теоретичних і практичних питань, пов'язаних з освітою, залишається актуальною вимогою сьогодення.

Серед багатьох наукових праць подібної орієнтації, опублікованих останнім часом, вважаємо за доцільне виокремити монографію «Конституційне законодавство про освіту в Україні: ретроспектива та перспектива. 1917-2011». Автори книги – доктор юридичних наук, професор Леонід Рябошапка і кандидат юридичних наук, старший викладач Ганна Грабовська – поставили за мету дослідити головні тенденції формування та розвитку конституційного законодавства про освіту впродовж тривалого історичного періоду.

Виконання цього завдання, з огляду на широкий спектр представленого матеріалу, вимагало належної структуризації дослідження, окреслення хронологічних рамок і застосування міждисциплінарного підходу. Враховуючи різні терміни державного будівництва під час національно-визвольних змагань та в УСРР-УРСР і незалежній Україні, книга формально поділена на дві частини, кожна з яких пропонує таку загальну періодизацію: 1917-1921 і 1917-2011. Обрані засадничі принципи видання дозволили авторам науково точно й повно простежити суперечливий шлях розвитку конституційного законодавства про освіту, а також викласти факти з позицій історії і теорії держави і права та конституційного права.

Перша частина монографії (авторка – Г. Грабовська) складається з чотирьох розділів, що охоплюють період діяльності Української Центральної Ради і Української Народної Республіки, Української Держави, Західно-Української Народної Республіки, Директорії Української Народної Республіки. Авторський аналіз нормативних і архівних

документів дозволив переконливо стверджувати: попри відсутність сталого розвитку, протидію, конфліктні ситуації й інші об'єктивні труднощі, в цілому інституції громадянського суспільства та органи державної влади закладали спільні політико-правові основи конституційного законодавства про освіту.

Найбільш важливими напрямками становлення відповідного законодавства, як з'ясує авторка, були: активна участь громадських організацій у виробленні концептуальних засад освітянської політики, створення центральних і місцевих органів державної виконавчої влади у сфері освіти, українізація усіх ланок системи освіти, впровадження української мови як державної із одночасним забезпеченням мовних прав національних меншин, соціальний захист педагогів.

При тому вона не обмежується лише переліком ухваленого законодавства, а гармонійно поєднує це з практикою його реалізації: проведенням всеукраїнських учительських з'їздів і регіональних нарад (с. 17, 19, 38, 87, 124); діяльністю Генерального секретарства освіти УЦР чи Державного секретарства освіти та віросповідання ЗУНР у взаємодії з «Просвітою» та Всеукраїнською вчительською спілкою (с. 20, 42, 74, 149); відкриттям Українського народного університету, а згодом – Київського державного українського університету та Кам'янець-Подільського державного українського університету, ректором якого був І. Огієнко (с. 29, 30, 83, 84); функціонуванням єврейської вчительської семінарії в Києві (с. 34), приватної жіночої гімназії та приватної реальної гімназії з польською та німецькою мовами викладання в Станіславові (с. 112), Народного університету з українською, російською, єврейською і польською мовами викладання в Рівному (с. 147) тощо.

Окрім того, Г. Грабовська привертає увагу до низки різних фактів як питомої ознаки освітянської ситуації в Україні. Скажімо, авторка докладно зосереджується на аналізі поглядів С. Сірополка, А. Артимоновича, С. Русової, які пропагували необхідність співпраці розділеної педагогічної спільноти (с. 126-129). Інший характерний приклад, наведений у розділі, - ідея Б. Чайковського щодо розвитку української правничої освіти шляхом утворення інституту правничих наук з метою забезпечення академічного та практичного напрямів юридичної діяльності (с. 129, 130). Дослідниця не випускає з поля зору й позитивне ставлення керівництва ЗУНР та Директорії УНР до питань освіти в еміграції. Так, у 1921 році за редакцією К. Левицького було розроблено проект Основ державного устрою Галицької республіки, що містив низку положень про освіту та розглядався Радою послів країн Антанти та Радою Ліги Націй (с. 132). З іншого боку, Рада Республіки Директорії УНР 13 липня 1921 року ухвалила Закон «Про встановлення Єдиної національно-державної школи та про Статут Єдиної школи» (с. 163-168). Цим Г. Грабовська завершує правовий аналіз багатоаспектної теми першої частини дослідження.

Висвітленню протилежного варіанту розвитку конституційного законодавства про освіту присвячена друга частина монографії (автор – Л. Рябошапко). Вона поділена на п'ять розділів, які мають значні хронологічні рамки – 1917-2011 роки. Закономірно відштовхуючись від події так званого проголошення радянської влади у 1917 році, автор поступово розкриває процес фрагментарного становлення та послідовного формування конституційного законодавства про освіту крізь призму реалізації більшовицької ідеології й політичних репресій, утворення Наркомосу УСРР. Саме такий виклад матеріалу, здійснений Л. Рябошапко, є методологічно обґрунтованим. Він дозволив авторові не лише описати організацію правових засад соціалістичної системи освіти, а й системно осмислити важливу роль і вагоме місце конституційного законодавства про освіту в планах РКП(б)-КП(б)У – подолати позитивні наслідки діяльності українських форм

державності у сфері освіти, зміцнити радянську владу, формувати комуністичний світогляд радянської людини.

З цією метою, як слушно зазначає автор, і були здійснені чисельні правові заходи, скеровані на непримиренну боротьбу з релігією (с. 249-251); запровадження інституту політичної цензури (с. 251-253) та українсько-російської двомовності (с. 260-264); політичне «перевиховання» національних меншин у комуністичному дусі (с. 264-267); створення, у протигагу «Просвітам», нової системи політико-освітніх установ – хат-читалень, селянських будинків, клубів, бібліотек (с. 272-281); використання сфери мистецтва та залучення художньої інтелігенції для співпраці з радянською владою, пропаганду її діяльності (с. 285-292).

Зокрема, вивчаючи способи та методи активізації антирелігійної роботи, автор визначає взаємозв'язок між системою соціального виховання дітей, творенням дитячого комуністичного руху і появою нового типу вчителя. Необхідність останнього була зумовлена міцним зв'язком церкви та школи, дотриманням релігійних норм педагогами, переважним неприйняттям ними радянської влади (с. 220-224).

У кінцевому підсумку, констатується в монографії, радянська система освіти була унормована у Кодексі законів про народну освіту (КЗпНО) УСРР 1922 року. Автор стисло, але змістовно характеризує цей комплексний правовий акт, який регулював усі питання, що належали до компетенції Наркомосу УСРР: організацію управління та постачання в освіті, соціальне виховання дітей, професійну та спеціально-наукову освіту, політичну освіту та виховання дорослих (с. 311-354).

Прикметною особливістю другої частини дослідження є те, що Л. Рябошапко, критикуючи КЗпНО як віддзеркалення загального процесу формування тоталітарного суспільства з масштабним запровадженням комуністичної ідеології, водночас позитивно оцінює ухвалення КЗпНО в площині самостійного розвитку правотворчості в УСРР (с. 353, 397).

Під цим кутом зору автор виразно окреслює подальший розвиток конституційного законодавства про освіту та ретельно аналізує його. Передусім він говорить про поступовий процес уніфікації системи освіти в УСРР-УРСР (с. 358-362), приєднання території Західної України до УРСР і прищеплення комуністичного світогляду учасникам навчально-виховного процесу новоутворених радянських закладів освіти (с. 363), продовження ідеологізації системи освіти через ухвалення низки правових актів 1959, 1974 і 1978 років, а також пропагандистську діяльність КПУ (с. 364, 365, 368-370). Приміром, Л. Рябошапко цитує виступ першого секретаря ЦК КПУ на IV з'їзді вчителів УРСР 1974 року, в якому доповідач нагадував сільським вчителям про «куркульські обрізи і бандерівські закрутки» та зобов'язував педагогічні колективи оберігати молодь від зарубіжних центрів українських буржуазних націоналістів і сіоністів (с. 366, 367).

Однак для деяких радянських правознавців, доречно зауважує автор, ідеологічне бачення конституційного законодавства про освіту поступово ставало вторинним. Свідчення цьому – опублікування у першій половині 1980-х років наукових праць Г. Сапаргалієва та Г. Дорохової, які обґрунтовували шляхи оновлення конституційного законодавства про освіту, в тому числі через різні форми його систематизації (с. 368). Цей напрям розвитку підтримали та конкретизували також науковці в УРСР (І. Усенко), а згодом – і в незалежній українській державі (Є. Красняков, Б. Андрусишин, К. Романенко) та інші (с. 371, 373).

До переваг рецензованого видання віднесемо й цілісно упорядковану Л. Рябошапко ілюстративну частину та тексти додатків, які тематично супроводжують і завершують

книгу.

Узагальнюючи висловлене, наголосимо: автори ретельно продумали концепцію монографії, вдало показали процес формування і реалізації протилежної правової ідеології у царині освіти – ставлення до релігії та атеїзму, української мови та мов національних меншин, участі політичних партій та громадських організацій в освітньому процесі. Вони здійснили розгорнутий аналіз різних аспектів конституційного законодавства про освіту в контексті українського та радянського державотворення, зробили виважені висновки та пропозиції щодо доцільності якісного вдосконалення відповідного законодавства. Саме це дає підстави об'єктивно стверджувати, що нове дослідження освітньої проблематики, не ідеалізуючи систему освіти, демонструє усвідомлення потреби продовження її реформування як складової європейського поступу української держави.

